

PSZCZOŁA (179) sb f

pczoła (90), **pszczoła** (89); *pczoła March*¹, *BierEz* (6), *PatKaz III*, *Mymer*¹, *BartBydrg*, *BielŻyw*, *BielŻywGlab* (2), *GlabGad* (2), *MiechGlab* (3), *March*³ (2), *RejPs*, *KromRozm I*, *LubPs*, *RejWiz* (12), *RejZwierz* (4), *BibRadz* (2), *BielKron* (4), *RejZwierz* (16), *BielSpr*, *BiałKaz*, *ModrzBaz* (2), *CzechEp* (2), *GostGosp* (2), *SarnStat*, *PudłDydo*; *pszczoła Leop*, *UstPraw* (2), *Mącz* (30), *SienLek* (11), *WujJud*, *StryjWjaz*, *CzechRozm* (2), *SkarJedn*, *KochOdpr*, *KochPs*, *SkarŻyw* (5), *StryjKron* (2), *ZapKościer* (2), *KochFr* (7), *GrochKal*, *GrabPospR*, *KmitaSpit* (2), *SkarKaz*, *CzahTr*, *SkarKazSej*, *KlonFlis*, *SapEpit*; *pczoła* : *pszczoła ZapWar* (1:1), *Murm* (1:1), *FalZioł* (13:7), *LibLeg* (2:2), *BudBib* (1:1), *Calep* (1:1).

o oraz a jasne (w tym w o 1 r. błędne znakowanie).

sg N *pszczoła* (33). ◇ G *pszczoły* (6). ◇ D *pczele* (2). ◇ A *pczołę* (1). ◇ pl N *pszczoły* (73). ◇ G *pszczół* (34); -ół (13), -oł (1), -(o)ł (20); -ół : -oł *Mącz* (8:1). ◇ D *pszczoł(o)m* (3) *RejWiz*, *BielKron*, *SkarŻyw*, *pczołám* (1) *RejZwierz*. ◇ A *pszczoły* (17). ◇ I *pszczołami* (6); -ami (4), -(a)mi (2). ◇ L *pczoł(a)ch* (1) *BielŻywGlab*, *pszczel(e)ch* (1) *WujJud*. ◇ V *pszczoły* (1).

Sł stp: *pszczoła*, *pczoła*, *Cn*: *pszczoła*, *Linde XVI* (dwa z niżej notowanych przykładów) – *XVIII w.*: *pszczoła*.

zool. *Apis mellifica* (*mellifera*) L. (Rost); owad z rodziny *pszczół* (*Apidae*); często jako symbol pracowitości, pilności, biegłości w sztuce, doskonale zorganizowanego państwa; *apis Murm*, *Mymer*¹, *BartBydrg*, *Miech*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *Calep*, *Cn*; *bugones Mącz*, *Calep*, *Cn*; *melissa Mącz*, *Cn* (179) : *Pczoła* gdy miód wdziął/ Bogu go ofiarował. *BierEz* L; *Komor* źimie kiedy vmarzł/ Y coby iadł iuz nie nálezł: Do pczół fie nędznik pokuśił/ Zaby żywności vprośił. *BierEz* S2, Lv, R, S2; *Iakom* ya *Robothlyvem* *Ianowy Mynarzouy* [!] *sxyashyanycz xyashaczemu Nyewylupyl pczol ZapWar 1522 nr 2267*; *Tefz* wzwyerzatkach uydzimy yfz fyą ych uyele poczyna y rodzy przefz matky y złączenya yako uągorz kthory matky nyema bo uchem poczyna y plod rodzy/ pczoly ktore fyą zmatek krom oczczow rodzą *PatKaz III* 102v; *Murm* 96; *Mymer*¹ 27v; *PCzoła* ieft robaczek flachetny á latający. *FalZioł* IV 27c; *Dwoię* rzecz *Pczoły* fprawuią A barzo pożyteczną, *Miod* y *Wofk*. *FalZioł* IV 27d; *Powiadaią* iże [osa] fie rodzi z fciervu oflowego, *Iako* fczźmiel z *Mulego*, *Sirfzeń* z *końfkiego/ á Pfczoła* z *wołowe*^{so} fciervu, *Wfzakofz* w tych ftronach gdzie *Oflow* niemafz ani *Mułow* *mułzą* fie rodzić inaczey gdyfz y *Pczoły* v nas nie z *mięfa* pochodzą. *FalZioł* IV 28c; *MVcha* ieft robak lotny ktori *iako* y *pfczoła* bęczy: *gdy* leci. *FalZioł* IV 28d, +7b, *3c, I 52b, IV 27c, d, 28c, 29a; *Temuto* *Platonowi* (*iakoż* *Valerius* *piŕze*) *gdi* iefzcze był w *kolebce*, *na* vfta *pczoły* *miod* *kładły*, *znamionuią* *zoŕobna* *fłodkoć* *mowy* *iego*. *BielŻyw* 79; *BielŻywGlab* *nib* 11 [2 r.]; *Przydawa* fie *częftokroć* *iż* *wiele* *pczoł* *czudzych* *prylatuie* [!] *domowe* *wyganiaiąc*, *tak* *iż* *wiefniaci* *broniać* *fwych*, *mułzą* *opce* *topić* *y* *zadławiaić* *abi* *tak* *ony* *domowe* *dobrowolno* *robiły* *MiechGlab* 77, **4v; *Takiez* *wziemy* *y* *wpanstwye* *naŕchim* *po* *obudwu* *stronam* *Rzeki* *dnyestru* [...] *zaden* *zwolochow* *pomyeskanya* *sobie* *nyema* *myecz* *sstadi*, *zbidlem*, *any* *ze* *pczolamy* *LibLeg* 6/79; *Item* *czo* *sye* *doticze* *Pczol* *wpasyekach* *tich* [*Tatarzy* *białogrodzcy* *i* *oczakowscy*] *wybyły* *trzi* *thifyące* *y* *polpyetałtha* *a* *myodv* *gotowego* *polczwartałtha* *řączek* *LibLeg* 11/102, 6/160; *RejWiz* 13v [2 r.], 56 *marg*, Cc8v; *A* *zá* *drzewo* *ze* *pfczołami* *kto* *ie* *vtnie* *grzywná* *ftronie* *á* *fądowi* *druga*. *UstPraw* E4; *PChłá* *źimie* *miedzy* *pczoły/* *do* *vłá* *polálezłá/* [...] *Y* *řzeklá* *fřarfzey* *Pczele/* *by* *iá* *przechowála* *RejZwierz* 121, 117; *Ktore* [*córki* *króla*

Krety, Melissa i Amalteja] gdy go [*Jowisza*] wzywały/ chowały go między lkálami w gorze/ áby płáczu nie fłychác było/ w bębny biły y w dzwonki dzwoniły/ á ná then głos Pczoły mu miód ná wftá nošily. (*marg*) Pczoły. (-) A gdy potym ten Iowifz sftał fie nawyzfzym bogiem/ zá ich dobrodzyeyftwo dał tę moc Pczołom/ iż bez złączenia przyrodzonego nád ine płódzą fie. *BielKron* 20v, 24v; *Bombus*, *Dzwiek*/ álbo fzum od pfczól/ álbo/ od trąb. *Mqcz* 26a; *Nullus otio perit dies apibus*, *Zadnego dnia pfczoły nie próznuyą. Mqcz* 105b; *Fucus, genus apis sine aculeo*, *Trąd to yeft/ rodzaj pfczól niedoskonálych/ które nie mayą żądłá á ná miód teź nyc nie robią. Mqcz* 138c; *Mellificant apes erit magna copia mellis*, *Pilnie pfczoły robią będzie miedzno/ álbo miodowo. Mqcz* 214a; *Ne novae soboles diffugiant*, *Aby fie młody przypłodek pfczól nie rozleciał. Mqcz* 397d, 12a [2 r.], 27d, 133b, 213d, 214a (21); *Prochu z vlá pod pfczołami/ y prochu z Nacemrzyą/ krwie końfkicy/ drożdzy oleiowych/ wepól zmiélfzawfzy/ ná dżiwé miéfo przylož. SienLek* 158v, 47v, 148, 169, 178, 179v [2 r.]; *Bo bierzeć teź pczołá y ná fmiecioch y ná gnoi y ná błocie/ ále coź bierze? pierzgę ktora fie ni nacź przygodzić nie może: á s potrzebnych ziołek tedy zbiera wdzięczny á potrzebny miód. RejZwierc* 24; *ABowiem poćciwy á rozważny człowiek á fercá záfwdy wfpániłego/ iefth podobien ku onemu pięknemu drzewu między drobną fzeliną ftoiacemu/ ná którym y ptacy fie gnieźdzą/ y pczoły ofiadáią/ y pod nim fie rozliczne źwirzétá chłódzą RejZwierc* 143v, Bv, 108v [2 r.], 236, Bbb3; *Temu fie w pfczelech/ temu w żorawiách/ y w infzych źwirzétách przypátrzyć możecie. Ze máią iednę głowę/ wodzá iednego/ ktorego náśláduią. WujJud* 123v; y pfczólá rozdraźniona bárzo fzkodliwie żądłem obraża. *CzechRozm* 242; *ModrzBaz* 126 [2 r.]; *SkarJedn* 54; *Pczoły pczołę zá wodzá, ofy ofę máią CzechEp* 417; *ZapKościer 1583/37* [2 r.]; *Ná pczoły Budziwiłkié [= z majątku Budziwiszki] do Ie⁸⁰ mil: P. W. Wilenskie⁸⁰. KochFr* 77; (*nagł*) *Do pfczól. (-) POwiédźcie piękne pfczoły/ wfták wam ná tym málo/ Co was tu mimo vle do izby wegnáło? (nagł) Odpowiedz. (-) DLa piianic [...]/ czuiem tu miód w domu. KochFr* 78; *Calep* 80a, 142a; *SarnStat* 1310; *GrabPospR* L3v; *KmitaSpit* C2, C5v; *Mála rzecz między robaczkami pfczólá/ mowi Mędrzec/ á początkiem fłodkości iefť owoc iey [Eccli 11/3]. kto ná iey robotę/ dowcip/ pilność/ porządek/ pożytek wołku y miodu nie pátrzy/ prędko iá wzgárdzi. SkarKaz* 84a; *SkarKazSej* 690b; **[Iáko á kiedy miód pfczołom podbierác álbo łáźbić. Cresc 1571 605 (Linde)].**

W połączeniach szeregowych (6): FalZioł I 144b; *Czemu pczoły, oli, muchy, y infze robactwa ta(k)owy głos <d>aią chocia fą bez płuc GlabGad* D, E5; *Entoma, Latine, Insecta, Wfzelákie robáctwo/ yáko fą Muchy/ Ofy/ Bąki/ Krówki/ Pfczoły/ które fie głową od drugiey częścy ciáłá dzielą. Mqcz* 104b; *Examen, Roy pfczól/ os/ álbo teź fzerfzeniów. Mqcz* 110a; *A ná koniec namázawfzy go [Marka Aretuzjańskiego] miodem/ y tłuftą polewką polawfzy/ w kołzu wzgorę záfwiešili/ pfczołom go/ offom/ y robáctwu rozmáitemu do káfania y fzczypania podáiac. SkarŻyw* 274.

W porównaniach (30): RejPs 173v; *LubPs* aa3v; *Tákieź mié żołnierftwo choć fie odrzekáią/ Niechayżeć iedno kedy workiem zábrzákáią/ Prętko fie záfię zleca by do miodu pczoły RejWiz* 13v; *Iuź więć wfzytki trudności zá tą fpráwą márną/ Zewfzech ftron zá nędznikiem by pczoły fie gárną. RejWiz* 136v, 123v, 178v; *A thák wyffedfły Amorrheus/ ktory miełzkał ná tám tych gorách/ podkawfły fie fwámi/ (poráżył was) y gonil iáko zwykli pfczoły gonić Leop Deut* 1/44; *BibRadz Deut* 1/44; *Bo fie iuź ow [poczciwy a rozważny człowiek] áni ftráchu/ áni żadnego niebefpieczeńftwá nie*

boi/ [...] łzczeńcie v niego iáko roy pczół/ który gdy do kogo przyleći wolno mu zálie y ofieść y odlecić. *RejZwierc* 143v; Oštąpili mię iáko pczóły/ pogáfli iáko ogień ćierzniowy *BudBib Ps* 117/12 [przekład tego samego tekstu: *RejPs, LubPs, KochPs*]; Iesliłz głófu moiego słuchác nie będziecie/ záifte ten ták wielki y gęty lud który bęczy iáko roy pfczół w máluczki fię poczet obroći *BudBib Bar* 2/26; *StryjWjaz* B3v; *CzechRozm* 254v; *KochPs* 178; O kimkolwiek pobożnym y świątobliwość iáką żywotá prowadzącym/ [św. Antoni] włtyfzał/ tám bieżał/ iáko pfczółá/ miód cnot rozmáitych zkázdego kwiećia zbierájąc. *SkarŻyw* 56; Zbiegáli fię do ie⁸⁰ [św. Jana Ewangelisty] więzienia/ w którym był pořadzon/ Chrześćianie/ á iáko pfczóły z one⁸⁰ vlá táiemnic Bożych/ miód słodkiej náuki bráli *SkarŻyw* 408, 130; Ale kto wítawicznie leży nád liczmany/ Tylko tego słuchájąc gđzie przedáyné łany: Ten równie iáko pfczółá plastry w vl wkłáda/ A drugi/ nic nie robiąc/ miód gotowy iada. *KochFr* 20; *GrochKal* 25; GDy łzczeńcie płuży dobrze/ W ten czás przyiaćioł łzcződrze. Iáko piałku ná morzu iáko y pfczół w roiu/ Y iáko w Oceanie wielkim pełno zdroiu. *CzahTr* H4v; *PudłDydo* B. Cf »jako pszczoły się roją«.

W charakterystycznych połączeniach: *martwe p(sz)czóły(-a), młode (2), pomarle (umarła) (2), stare; pczóły w pasiekach; przypłodek pszczoł; pożytki z pczóły (2); ule z pszczołami; p(sz)czóła(-y) daje miód, osiadają, pomrą, po powietrzu latają; pszczoły opatrzować, wylupić.*

*Przysłowia: March*¹ A3v [idem] *March*³ V2 cf »pczoły podrzazować«.

Ale też ná yedney łące pczółá myod/ á páyák yad wfyę byerze/ wedle przyrodzenia śwego. *KromRozm I* N2; [Páiąk iádu łzuka/ ále pfczółá miodu. *SkarKaz* 331a].

Nigdy ptzółá vmárła niedáie miodu. *March*³ V6v.

Frazy: »(jak(o), jakoby, by) pszczoły się roją; jako (a. by) pczóły się roić, się broić« [w tym: w porównaniach (9)] = *exundant novis fetibus apes, vernant apes Cn* [szyk zmienny] (5;4:1): Pátrząc ony nędznice/ bárzo fie lękáią/ Wierząc fie niebożátká/ á ftráfzliwie ftoią/ Iáko pczóły ná wiołnę/ kiedy fie w wiátr roią. *RejWiz* 167v, 66; toć łzkodá/ gdzye ták helmy ftoią/ A márnie zárdzewiawfzy/ pczóły fie w nie roią. *RejZwierc* 117; A ták dziwny świat á zawiłány zówždy łzumi á huczy około łbow ludzkich/ że łzum zówždy około wfzu iákoby fie pczóły roiy. *RejZwierc* 100v; Ludzie ná świecie by pczóły fie broią/ Bęczą káfáiącz gdy fie kogo boią. *RejZwierc* 225v, 269v [2 r.]; *BielSpr* b2; *StryjKron* 255; Zewfząd widzę gmin wielki/ zacni ludzie ftoią/ Iáko kiedy fię pfczóły pięknym wieńcem roią. *SapEpit* A3v.

»pszczoła ukąsi (a. kąsa), uje (a. ujada); ukąszenie, ukąszony od pczóły« [szyk zmienny] (8:3;2:1): Niedźwieć gdy vlá dobywał/ A miód z niego wyiadác chćiał: Pczółá go iedná wiádłá/ Ktora nań pierwey przypádlá. *BierEz* O4; Y też nafienie [wysokiego ślazu] z oliwą zmiefzane: przyłożone na miełce wkáfzenia weżowego [!]/ pomaga. Takieź kogo pczóła vkafi [!] tym vleczyfz zawfze. *FalZioł* I 2d; Albo też wczynyfz plafr ftey to macierzey dułzki á z oczthem á thego przyłożyfz na miełthcze wkáfzone od pczóły albo od ofy *FalZioł* I [138]d; [łajno wołowe] Vkháfzenie też od pczóły albo od łzerfzenia, od ofy, od łzcźmiela: leczi *FalZioł* I 144b; Krowiniecz theź pomaga gdy pczóła albo ofá vje *FalZioł* IV 5b, *4f, II 13b, IV 28c; Chcefzli by ćię pfczóły niekáfály/ miey przy łobie nos [= dziób] dziećiołow y zołny gdy miód wybierałz. *SienLek* 154, 154, S[ss]4v; *RejZwierc* A2v; *BiałKaz* M2; *SkarŻyw* 527; [Niedbay choć pczółá káfa byleś miodu doftał *KołakWiek* C (*Linde*)].

»pszczoły miod zbierają (*a. biorą*), noszą« [szyk zmienny] (5:2): *KromRozm I N2*; Dobryć miod pczółom bywa kiedy gi zbieraią/ A wždy widziłz dla niego iż gárdłá dawaią. *RejWiz* 48, 50; locus mellificus, Mieyłce ná którym wrzos y kwiecia dofić roście/ z którego pščzoły miód zbieraią. *Mącz* 214a; Ták nie dla fiebie w Iármie robią woły/ Nie łobie biedne miod zbieraią pščzoły *StryjKron* 279; Pewnieyła tu [*we dworze*] źwierzyná/ gdzie pełné piwnice/ Albo gdzie pščzoły nołzą miód zá okiennice. *KochFr* 77, 43.

Zwroty: »pszczoły podbierać; podbieranie pszczoł« = *castrare alvearia, fructum colligere ex alveis apiariis Cn* (1;2): *Vindemia mellis*, Podbieranie pščzoł zbieranie miodu. *Mącz* [497]d, 213d, 214a.

»pščzoły podrzazować« = *wycinać z ula dolną część plastrów z miodem* (2): Kto pščzoły rad podrzázuie/ ten fwoy pálec oblizuie. *March*¹ A3v [*idem*] *March*³ V2.

Wyrażenia: »hyblejskie pszczoły« = *pszczoły z góry na wschodnim wybrzeżu Sycylii, słynącej w starożytności z obfitości pszczół; stąd pochodzi znakomity miód hyblejski sławiony przez poetów* (1): A po tych Stároftowie/ y panięta możne/ Iák Hybleyfkich pščzoł roie/ poczty wiedli rozne. *StryjWjaz* B3v.

»pszczoły jarzące« = *pszczoły z młodego roju* (1): Gdy koniowi nogi opuchną/ Weźmi miodu pščzoł iármących/ máki pżeniczný/ kminu tártęgo/ to wełpoł zmiéłzawfzy/ ciepło tym koniowi nogi opuchłé pomázuy. *SienLek* 175.

»osadzone pszczoły« (1): a fewłzy yego [*pewnego ziemianina*] wzietho dziewieczdziefiath dułch lyvdv a dwiefczie fwierzep y dwathiffiacza ofładzonich pščzoł *LibLeg* 10/58v.

»pień pszczoł« (1): Iakom ya nyeszayala czterýdzyesczy bidla Rogatego [...] anym wszyala cztery dzyesczy pnyow pščzoł *ZapWar* 1524 nr 2314.

»pszczoły podkurzone« (1): Słyżałby był tám ránnych pod końmi ftękanie/ Obaczyłby y fzykow roznych nácieranie/ Ano iák kiedy owo pščzoły podkurzone/ Roią fię/ álbo wály Morskie záburzone. *StryjKron* 255.

»pracowite, robotne pszczoły« (1:1): Iáko więc ku látu Robotne pščzoły w vlu fzemrzą/ kiedy wodzá Nowego ogládaly/ á chęć náftapiłá Od mációr fie wnośic/ y nowe zaczynać Gołpodárftwo: fźmer z vlu/ y rozruch kryiomy. Tákí dźwięk tám ná ten czás wftał był między ludzmi *KochOdpr* B4v; Z mégo [*tj. lipy*] wonnégo kwiátu pracowité pščzoły Biorą miód/ który potym fzláchci páńfkie ftoly. *KochFr* 43.

»roj pszczoł« = *examen apum Murm, BartBydg, Miech, PolAnt; apum congregatio BartBydg; examen, populus, uva Mącz* [szyk 9:2] (11): *Examen apum Eyn bynnen hauffen. Roy pščzoł. Murm* 97; *BartBydg* 53; *MiechGlab* 77; *BibRadz Iudic* 14/8; *Mącz* 110a, 312b, 511b; *RejZwierc* 143v; *BudBib Bar* 2/26; *StryjWjaz* B3v; PAttrzay iáko płodnych pščzoł nieftychané roie Okładły/ zacny pánie/ miodem ściány twoie. Dobry to znák/ [...] Ze doftátek/ y wieczné potomftwo w twym domu. *KochFr* 77.

»pščzoły ulewnicze« = *pszczoły hodowane w ulach* (2): Pščzoły vlewnicze przy káżdym rządnyim folwárku máią bydź: chmielnik tákże/ y gołębieniec. *GostGosp* 8; Pščzoł vlewnicz áby przy domiech nie ftáwiáli/ dla ogniá. *GostGosp* 167.

Szeregi: »pszczoły albo (i) miód; roj pczół i z miodem« = *examen apum et mel PolAnt* [szyk 2:1] (2;1): Pozwał Ian Piotrá do práwá/ iż Piotr pfczoły álbo miód pokrądl w nocy/ y wniól gi w fwoy dom *UstPraw* I3; A wroćiwfzy fie [Samson] po kilku dni áby ią [niewiastę filistyńską] poiął/ zftąpił chcąc oglądác on ścierw lwi/ á náłazł w nim roy pczół y z miodem. *BibRadz Iudic* 14/8; *Mqcz* 213d.

»mrowka i pszczoła« (1): Tákowy dowcip lichemu zwierzątku/ W ták máłe ciałko Pan BOG wlał z początku/ Y gofpodárítwá vczą nas też zgołá/ Mrowká y Pfczołá. *KlonFlis* E3v.

»pszczoła albo osa« [szyk 3:2] (5): Oífa albo pfczoła gdy vkąli, thedy bywa fpuchnienie gorące á czyrwone *FalZioł* IV 28c; Przeciw temu iadowi oífi albo pfczoły/ dobrze ieft emplafr z poletu zwiercianego na bolenie przykładać. *FalZioł* IV 28d, *4f, I [138]d, IV 5b. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.*]

W przen (1) : A iákom widział ná iednym zacnym domie ty wirfzyki nápiáfáne: Sobiem k woli budował fzácu y iáko raczyfz/ A ná fwym więc popráwifz co nie k myfli baczyfz. Tákże ia też tego [tj. *poprawienia tekstu*] káżdemu fnádnie dopuífzczam. A też Pczółá nie ták fzkodliwie vkąfi iáko fírfzeń. Pczółam tedy o tym ia bęcżec dopuífzczam. *RejZwierc* A2v.

Przen (2) :

Frazy: »noszą miód pczoly« (1): (*nagł*) Swiát fie roi iáko pczoly. (-) ABowiem tám w tey ordzie by pczoly fie roią/ A bártniká s powrozem też fie drudzy boią/ Bo y s cudzey komory nofzą miód ty pczoly/ Kiedy więc po fwey myfli rofpuífzczą fokoły. *RejZwierc* 269v.

»pczoły spadną« = *umrą* (1): Bo ieślić mátká [tj. *ojczyzna*] zginie/ pczoly pewnie fpádną/ A gdy vlá nie sfátanie/ gdzie fie dziać nie zgádną. *RejZwierc* 253.

Cf PSZCZOŁOŁUPCA